

УДК 821.163 /42.82–32+28 "19"

МУСУЛЬМАНСЬКІ МОТИВИ В ОПОВІДАННІ МІЛЕНКА ЄРГОВИЧА “ХАЛАЛ”

Соломія Вівчар

*Львівський національний літературно-меморіальний музей Івана Франка,
вул. І. Франка, 150–152, Львів, Україна, 79011,
тел. (032) 275 05 10,
e-mail: solomija.vivchar@gmail.com*

Проаналізовано текст оповідання сучасного хорватського письменника Міленка Єрговича “Халал”, яке походить із прозової збірки “Іншалла, Мадонно, іншалла”. Досліджено тематичні особливості твору, шляхи розбудови фабули, сюжетні колізії. Найважливішим дискурсом у сюжеті твору є релігійний (ісламський), а фабула оповідання містить елементи детективу і соціально-побутового твору. Шляхом використання різних засобів М. Єргович створив особливу оповідь, характерну як для хорватської, так і для боснійської літератури.

Ключові слова: оповідання, М. Єргович, хорватська література, боснійська література, іслам, мусульманський дискурс.

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2018.69.9309>

Міленко Єргович – один з найвідоміших сучасних боснійських і хорватських письменників, лауреат великої кількості літературних премій, бажаний гість на різних літературних фестивалях та форумах. Його твори перекладені багатьма мовами, а пише він поезію, драми, романи, оповідання, есе. Народився М. Єргович у Боснії, у місті Сараєво, де переплелися дві культури – мусульманська і християнська. Змалечку спостерігав життя боснійських мусульман, з багатьма із яких приятелював, що згодом мало значний вплив на його творчість. У збірці малої прози “Іншалла, Мадонно, іншалла”, яка побачила світ 2004 року, легко можна помітити ці впливи, адже вже з назви видно, що інтенцією автора є розповісти про представників двох релігій – ісламської і християнської. Збірка складається з 19 оповідань, у яких М. Єргович концентрував свою увагу на стосунках християн і мусульман, як у минулі часи, так і у наші дні. Він розглянув різні аспекти цих стосунків – особистий, суспільний, міжрелігійний.

Серед хорватських дослідників творчість М. Єрговича досліджує Юліана Матанович [5], а Слободан Просперов Новак у своїй “Історії хорватської літератури” назвав оповідання “Халал” найкращим твором сучасної хорватської літератури [6].

В українському літературознавстві збірка М. Єрговича “Іншалла, Мадонно, іншалла” поки що не була предметом дослідження, хоча переклад оповідання “Халал” побачив світ у збірнику “Балканський експрес” у 2007 році під назвою “Прощення” [2], а 2018 року у Видавництві Старого Лева “Іншалла, Мадонно, іншалла” була видана повністю у перекладі українською мовою Катерини Калитко [1].

Усі оповідання цієї збірки мають зв'язок з фольклорними джерелами, адже кожне з них написано під впливом певної севдалінки (тужливої боснійської народної пісні про любов або на історичну тематику)¹. Лише три твори мають своїм прототипом хорватські (далматинські) народні пісні.

Назви усіх оповідань у збірці складаються лише з одного боснійського слова, яке несе у собі ім'я головного героя або певне поняття (найчастіше мусульманське) чи означає тему твору. Найчастіше це турцизм або арабізм, значення якого М. Єргович трактує у своїх коментарях до збірки.

Твори, вміщені у збірці "Іншалла, Мадонно, іншалла", неоднорідні – часом дії є минулі і порівняно близькі до наших днів часи, сюжети оповідей філософські, повчальні, сюрреалістичні, навіть детективні. Розмір творів також різний – деякі з цих оповідань охоплюють великий часовий проміжок і поєднують багатьох персонажів, тому їх можна навіть назвати маленькими повістями. Спільним для усіх оповідань є місце дії – Боснія, також їх єднає використання боснійської мови, турцизмів і релігійних понять. Помітною є обізнаність автора в питаннях мусульманської релігії.

Сам автор про збірку "Іншалла, Мадонно, іншалла" висловився так: "Вона включає в себе Захід і Схід, минуле і сьогодення, християн та мусульман, каурів і турків, Османську та Габсбурзьку імперії, стару і нову Югославію, хорватів, босняків, сербів, чорногорців, далматинців, герцеговинців, арабів, євреїв.." [4].

Мотиви мусульманської філософії і релігії особливо яскраво проявилися в таких творах як "Ілдуз", "Ітждихад", "Алкатмер", "Мектеб", "Запис", "Халал".

В основі більшості оповідань – незвичні, небуденні, особливі події, варті того, щоб про них написати.

Збірка "Іншалла, Мадонно, іншалла" наповнена специфічною ісламською лексикою, цитатами з Корану, розмірковуваннями про віру, релігійні постулати, мусульманський і християнський рай і пекло.

Багато оповідань мають відкритий фінал – автор дозволяє читачеві самому додумати закінчення твору.

Оповідання зі збірки "Іншалла, Мадонно, іншалла" є історіями з життя людей, які можуть трапитися з кожним, незалежно від їх віросповідання. Чому ж М. Єргович звернувся переважно до мусульманської тематики? Відповідь на це запитання лежить у декількох площинах. Перш за все, мусульманські теми для європейських читачів є незвичними, навіть екзотичними, адже про іслам європейський читач має досить стереотипне, сформоване жовтою пресою уявлення і використання таких тем обов'язково привертає увагу. З іншого боку, М. Єргович, який виріс у Сараєво, і з дитинства бачив життя місцевих мусульман, можливо просто їх змалював такими, якими побачив – звичайними людьми зі своїми проблемами і радощами, з неймовірними історіями, які мають місце у житті і літературі.

Одне з найбільш вражаючих оповідань цієї збірки – "Халал". Вже сама назва "Халал" відсилає читача до мусульманських понять, адже це релігійний термін. У перекладі з арабської мови слово "халал" (частіше кажуть "халяль") означає "те, що дозволено вірою, чисте, благословенне". Це поняття можна трактувати як "законне", "невід'ємне",

¹ Слово "севдалінка" походить від арабського "савда", що означає "чорна жовч" або по-грецьки "меланхолія".

“повне”. У хорватській мові також є дієслово “halaliti”, яке перекладається як “прощати”, “пробачати”. Тому українською мовою “халал” можна перекласти і як “прощення”².

Основою твору “Халал” М. Єргович обрав пісню “Всі пташки-ластівки одним голосом співають”, а в коментарях пояснив, що слово “халал” можна у цьому випадку тлумачити як прощення, однак в і “інші значення слова були у мене в голові” [3: 578].

Використання автором севдалінки “Всі пташки-ластівки одним голосом співають” теж можна вважати ісламськими мотивами “Халалу”, адже ця пісня є частиною мусульманського боснійського народного мелосу.

Оповідання “Халал” написано у формі монологів дійових осіб, кожен із яких розповідає про своє життя. Усі вони обов’язково розказують і про одну страшну подію, яка їх життя (щасливе або нещасливе) повністю і назавжди змінила. Сюжет твору майже детективний – благочестивого главу сімейства Османовичів жорстоко вбито сокирою по голові. Читача, звичайно, цікавить обов’язкове для детективу питання “хто це зробив?”, і кожен герой твору розповідає свою версію події. Наратив твору є значно глибшим, ніж ця проста фабула і розкривається поступово – його багатогранність можна збагнути лише повністю прочитавши оповідання.

Дія твору відбувається у місті Сараєво у Югославії часів правління Й. Б. Тіто, тобто орієнтовно у 70-х – на початку 80-х років ХХ ст. Головний герой оповідання – молодий чоловік на ім’я Салко Османович (його повне ім’я Саліх, що значить “добрий”). В основі сюжету надзвичайна подія – убивство його батька. Кожен герой оповідання “Халал” має свій погляд на те, що сталося, і внутрішній монолог цих персонажів дає змогу розкрити не лише деталі трагедії і особистість наратора, але також і побачити цю подію з різних ракурсів. Отже, з цих монологів читач довідується про сім’ю Османовичів, де є тато Хамдо, мама Фікрета і троє дітей Санела, Файко і Салко. Типова босійська родина часів комуністичної Югославії. Файко сильно п’є, Салко (головний герой) пізнає Бога. Одного поганого дня Хамдо вбивають сокирою. Салко бере вину на себе, і поліція, не бажаючи проводити детальне розслідування, з радістю приймає це признание. Салка оголошують релігійним фанатиком, засуджують до смертної кари і розстрілюють. На перший погляд проста побутова історія. Однак шляхом монологів головних (і не лише) героїв твору М. Єргович розкрив читачам деталі цієї жахливої події. І поступово письменник вимальовує чітку картину убивства: убивцею є п’яний старший брат, однак молодший добровільно бере вину на себе і йде на смерть (розстріл). Спершу читач може подумати, що Салко це робить, бо не може прожити життя так, як він цього бажав би, однак, насправді, його вчинок є актом любові і самопожертви. Після смерті Салка з його братом стається чудо – він знаходить у собі сили покинути рацію і повернутися до своєї сім’ї. Таким способом молодший брат врятував старшого брата. Це стає кульмінаційним моментом оповідання:

“Батько сидів спиною і намагався заселити нитку у голку, щоб пришити гудзик на сорочці. Коли вперше замахувався сокирою, син не думав, що це гірше, ніж

² Саме як “Прощення” це оповідання було перекладене українською мовою вперше.

бути відштовхнутим. Він зрозумів, що це набагато гірше, коли у батька тріснув череп і коли він крикнув, як пес, якого збила машина. Після цього п'яний син бив сокирою, щоб і себе, і батька запевнити у тому, що він думав до цього, що це не гірше, ніж бути відштовхнутим.

Так їх застав той другий брат, який у своєму храмі з поганого боснійського вулиця молився Богові. Молитва тривала занадто довго.

– Я його вбив, – плакав брат, який уже не був такий п'яний.

– Чому? – питав другий брат.

– Не знаю.

– Як не знаєш? – обійняв він його, і так вони стояли якийсь час, а я питала себе, що б могло статися далі.

– У тебе – четверо синів, – сказав брат, який не мав нічого, – у тебе – дружина.

– Чи можеш мені простити? – запитав брат, який уже анітрохи не був п'яний.

– Ти мені простиш, – сказав брат, який не мав нічого, взяв сокиру у руки і вдарив по місцю, на якому б лежала мертва батькова голова, якби від неї щось залишилось. Я була єдиним свідком, і єдиним свідком я є для нього і тепер, коли він на Требевичі лежить і чекає, що по нього прийдуть.

Коли на суді його запитали, чому він убив батька, якого він не вбивав, брат, який з'явився на світ у поганій час, відповів:

– Не знаю” [2: 87].

Найважливішою у творі є нарація Салка як головного героя, яка час до часу переривається розповідями інших персонажів, переважно налаштованих проти нього.

Самоідентифікація героя представлена так: “Салко. Судячи з імені, можна би було сказати, що я муляр або сантехнік. Кожен другий муляр у Сараєво – Салко. Може, і я б міг ним бути, але мені не вдалося. У перші дні у медресе я багато про це думав. Біля мене Мехмед, Абдула, Джемалудін, ще один Мехмед, Мустафа, Джавид і Шахсivar – приїхав зі Скоп'є, Ісмет з Ніша, Абдулфетах, Дервіш. Усі імена такі, що отримавши їх при народженні, потім мусиш перед Богом заслужити. А хіба коли-небудь якийсь хафіз або улем називався Салко? Я думав, що ні і що так називаються тільки муляри й сантехніки. Пізніше я зрозумів, що ім'я є таким, яким ти його носиш. Я – Салко. Саліх означає добрий. А великий Аллах знає, чи був я добрим. Він усе бачить і не забув мене, він знає, чому так довго не посилає їх по мене” [2: 73].

Роздуми головного героя про покликання одночасно стають зав'язкою прийдешніх подій: “Так мені одного дня на думку прийшов Бог. Не знаю як. Я лише згадав про Нього, і мені стало легше. Я знав, що ні татові, ні мамі не смію про це сказати” [2: 76].

Саме на релігійності Салка побудований весь сюжет твору. Його релігійність виступає більше як характеристика персонажа, і хоч відіграє визначальну роль для життя усього сімейства, рушієм трагічних подій не стає.

Одним з ключових моментів усього твору є монолог Салка вже після розстрілу. Тут автор вводить у структуру сюжету містичний момент – хоч тіло головного героя вбите, душа його все ще перебуває на землі і чекає на мелеків (мусульманських ангелів), що повинні віднести його перед престол Аллаха. Через цей монолог М. Єргович подав основні ідеї твору, які він вважає важливими. Саме Салко виступає наратором цих ідей, представлених автором на розсуд читача.

Поряд із розповіддю про трагічну історію сімейства Османовичів М. Єргович багато уваги приділив роздумам про різні людські риси і чесноти. Медіатором його ідей тут є герой-мусульманин, який у монологічній формі про них говорить.

Особливо М. Єргович виділив таку чесноту, як прощення, зробив це він устами Салка, використовуючи найпростіші і найекономічніші вербальні засоби: “Людина не помиляється, коли прощає. Ніколи. Це обов’язок – прощати навіть найгіршому з найгірших. Добросердя – це простити, радість – прийняти прощення” [2: 76].

Говорить він і про сумнів, який переживають усі: “Кажуть, що кожна людина, хоч би й евлія, переживає у житті момент, коли сумнівається у Бозі і гірко кається, що погодилася бути Його свідком. Католики вчать, що і пейгамбер Ісус засумнівався. Вірю, що так і було. Я – визнаю перед людьми, а визнаю і перед Ним – у милосердному Аллахові засумнівався тоді, коли дивився на значок з підписом Тіто на батьковій вилозі. Я бачив, як він стоїть перед дзеркалом у коридорі і приміряє, де його причепити, трохи вище чи трохи нижче, посередині або збоку, приміряє мій старий, де йому той значок найкраще пасуватиме” [2: 74].

Салко – персонаж наскрізь трагічний. Його трагедія розпочинається з дитинства: з усього помітно, що батьки не особливо його люблять і він також це відчуває. Трохи підрісши, він обирає свій шлях, чує покликання Господа, хоче духовного зростання, але це стає на заваді комуністичній кар’єрі його батька і йому забороняють відвідувати медресе і джамію. Однак, і тут він не впадає у відчай – розстеляє сердажу у підвалі і 5 разів на день молиться. При цьому він описаний цілком щасливим і гармонійним персонажем.

Крім основної сюжетної лінії (розповіді про вбивство), автор виявив багато складних соціальних проблем часів комунізму (і нашого сьогодення) – алкоголізм, соціальна нерівність, нещирість, неможливість вільно практикувати свою релігію.

Однак, першим і найпомітнішим дискурсом у творі є релігійний.

Оповідання “Халал” – це, перш, за все, твір про мусульман і їх релігію. Тут автор представляє мусульман зовсім відмінними від звичних нам шаблонів. М. Єргович доводить, що релігійні постулати (якщо не зважати на певні особливості і відмінності обряду) і сам феномен релігійності є дуже схожими, можна навіть сказати спільними у християн і мусульман. Такі поняття, як милосердя, прощення, любов є цілком однаковими у представників обох релігій.

Окрім майстерно вибудованого образу головного героя, якому автор приділив найбільше уваги у творі, образи другорядних героїв також яскраві і неповторні. Кожного з них читач пізнає через особливу, притаманну лише йому мову – особливі лексичні звороти, діалектизми створюють неповторну палітру другорядних персонажів оповідання.

Отже, можна вважати, що в оповіданні “Халал” М. Єргович використовує і бінарну опозицію “віра проти невірства (войовничого)”, адже ставлення до віри в Бога у героїв твору дуже різне – воно варіюється починаючи з різкого неприйняття віри, і майже войовничого атеїзму, до більш м’якого напівпозитивного ставлення до вірян і, закінчуючи глибокою побожністю головного героя.

Брат головного героя Файко, який у творі переживає найбільшу зміну свого внутрішнього “я”, залишається байдужим до віри – “До мечеті я увійшов лише як

турист, і то у Стамбулі, і мені не сподобалося всередині. Не вірю і не маю часу, щоб витратити життя на віру. Я занадто близько був до смерті, щоб це робити. І тоді мене не Аллах рятував, а людина” [2: 77]. Мати Салка і Файка Фікрета взагалі ставиться до віри вороже – “Якщо би й був Бог на світі, то хіба б таким злом доводив мені своє існування? Вважаю, що ні. А якщо й так, якщо Він і існує, то нехай до неба чує Фікрету, що Його проклинає [2: 79].

На жаль, навіть виняткова сила віри головного персонажа не рятує його сім'ю від страшної трагедії, а його самого від смерті. Навіть навпаки – доброта Салка приводить його до камери смертників, а молитва, яка “тривала занадто довго” [2: 87] не змогла запобігти убивству.

Оповідання “Халал” можна читати і як маленький путівник з основних засад ісламської релігії, адже автор активно використовує такі поняття, як дуа, джума, медресе, мелеки, нішан, дженаза, харам і халал, сура тощо, а в центрі розповіді – мусульманська боснійська сім'я.

Персонажі-мусульмани наявні у багатьох оповіданнях М. Єрговича, починаючи з першої збірки “Сараєвський Марльборо”, однак оповідання “Халал” особливе – у ньому йдеться про милосердя, любов до ближнього і самопожертву. Християнський письменник, який прожив багато років серед боснійських мусульман, незаангажований стереотипами, розповідає про справжніх мусульман – смиренних, побожних, лагідних. У цьому творі читач не знайде пошуку віри і майже не помітить сумнівів, а натомість відчує велику надію головного героя на Господа і Його милосердя.

Оповідання “Халал”, яке поєднало у собі розмаїття різних дискурсів, можна вважати і розповіддю про мусульманське благочестя, а також твором, у якому порушено питання міжрелігійного діалогу і спорідненості між світовими релігіями. Християни, які прочитали “Халал”, бачать багато спільного зі своїми релігійними заповідями – адже іслам і християнство засновані на однакових цінностях, які повинні стати надбанням усього людства.

В оповіданні “Халал”, поєднуючи мусульманський і християнський культурологічні коди, а також використовуючи інтертекстуальність, яка відсилає до ісламського мелосу, вживаючи релігійну лексику і роблячи з цього універсальну оповідь, М. Єргович вибудовує особливий дискурс, який належить як боснійській так і хорватській літературі.

Список використаної літератури

1. *Єргович М.* Іншалла, Мадонно, іншалла / М. Єргович; пер. К. Калитко. – Львів : Видавництво Старого Лева, 2018. – 528 с.
2. *Єргович М.* Прощення / М. Єргович // Потяг 76. Балканський експрес. – Чернівці : Книги XXI, 2007. – С. 71–87.
3. *Jergović M.* Inšallah, Madona, inšallah / M. Jergović. – Zagreb : Durieux, 2004. – 589 s.
4. *Miljenko Jergović* : Jugoslaviju sada najviše mrze oni koji su od nje dobili sve. Режим доступу : <https://www.blic.rs/kultura/vesti/miljenko-jergovic-jugoslaviju-sada-najvise-mrze-oni-koji-su-od-nje-dobili-sve/k8dkrks>. Дата звернення 10. 07. 2018.
5. *Jergović M.* Mama Leone / M. Jergović. – Predgovor : Julijana Matanović. – Sarajevo : 2007. – 312 s.
6. *Prosperov N. S.* Povijest hrvatske književnosti / N. S. Prosperov. – Zagreb : Golden marketing, 2003. – 723 s.

References

1. *Jergović M. Inshalla, Madonna, inshalla / M. Jergović; per. K. Kalytko. – Lviv : Vydavnytstvo Staroho Leva, 2018. – 528 s.*
2. *Jergović M. Proshchennia / M. Jergović // Potiah 76. Balkanskyi ekspres. – Chernivtsi : Knyhy XXI, 2007. – S. 71–87.*
3. *Jergović M. Inšallah, Madona, inšallah / M. Jergović. – Zagrb : Durieux, 2004. – 589 s.*
4. <https://www.blic.rs/kultura/vesti/miljenko-jergovic-jugoslaviju-sada-najvise-mrze-oni-koji-su-od-nje-dobili-sve/k8dkrks>.
5. *Jergović M. Mama Leone / M. Jergović. – Predgovor : Julijana Matanović. – Sarajevo : 2007. – 312 s.*
6. *Prosperov N. S. Povijest hrvatske književnosti / N. S. Prosperov. – Zagreb : Golden marketing, 2003. – 723 s.*

*Стаття: надійшла до редакції 23.07.2018
прийнята до друку 20.08.2018*

**MUSLIM MOTIVES IN THE STORY
BY MILJENKO JERGOVIĆ “HALAL”**

Solomija Vivchar

*Lviv National Literary Memorial Museum of Ivan Franko,
150, 152 Ivan Franko str., 79011, Lviv, Ukraine,
tel.: (032) 275 05 10,
e-mail: solomija.vivchar@gmail.com*

The article analyzes the text of the story of actual Croatian writer Miljenko Jergović “Halal” from the prose collection “Inshalla, Madonna, Inshalla”. The thematic peculiarities of the work, ways of developing the plot, plot collisions have been investigated. The most important discourse in the plot of the story is religious (Islamic), and the story itself contains elements of the detective and social-domestic literary work. “Halal” is one of the most striking stories of M. Jergović’s collection. This story is written in the form of monologues of the characters, each of which tells about his (her) life. All of them necessarily tell about one terrible event, which their life (happy or unhappy) completely and forever changed. “Halal” is, first of all, a masterpiece about Muslims and their religion. In this story the author presents Muslims completely different from the patterns we are familiar with and is capable of changing the negative attitude towards the representatives of this religion, which is present in many modern non-Muslims. M. Jergović argues that religious postulates and the very phenomenon of religiosity are very similar, one can even say that they are common among Christians and Muslims. Such concepts as mercy, forgiveness, and love are completely identical in the representatives of both religions. “Halal” narrative, which combines the diversity of various discourses, can be considered a story about Muslim piety, as well as a work that raises the question of inter-religious dialogue and affinity between world religions.

Key words: story, M. Jergović, Croatian literature, Bosnian literature, Islam, Islamic discourse.